

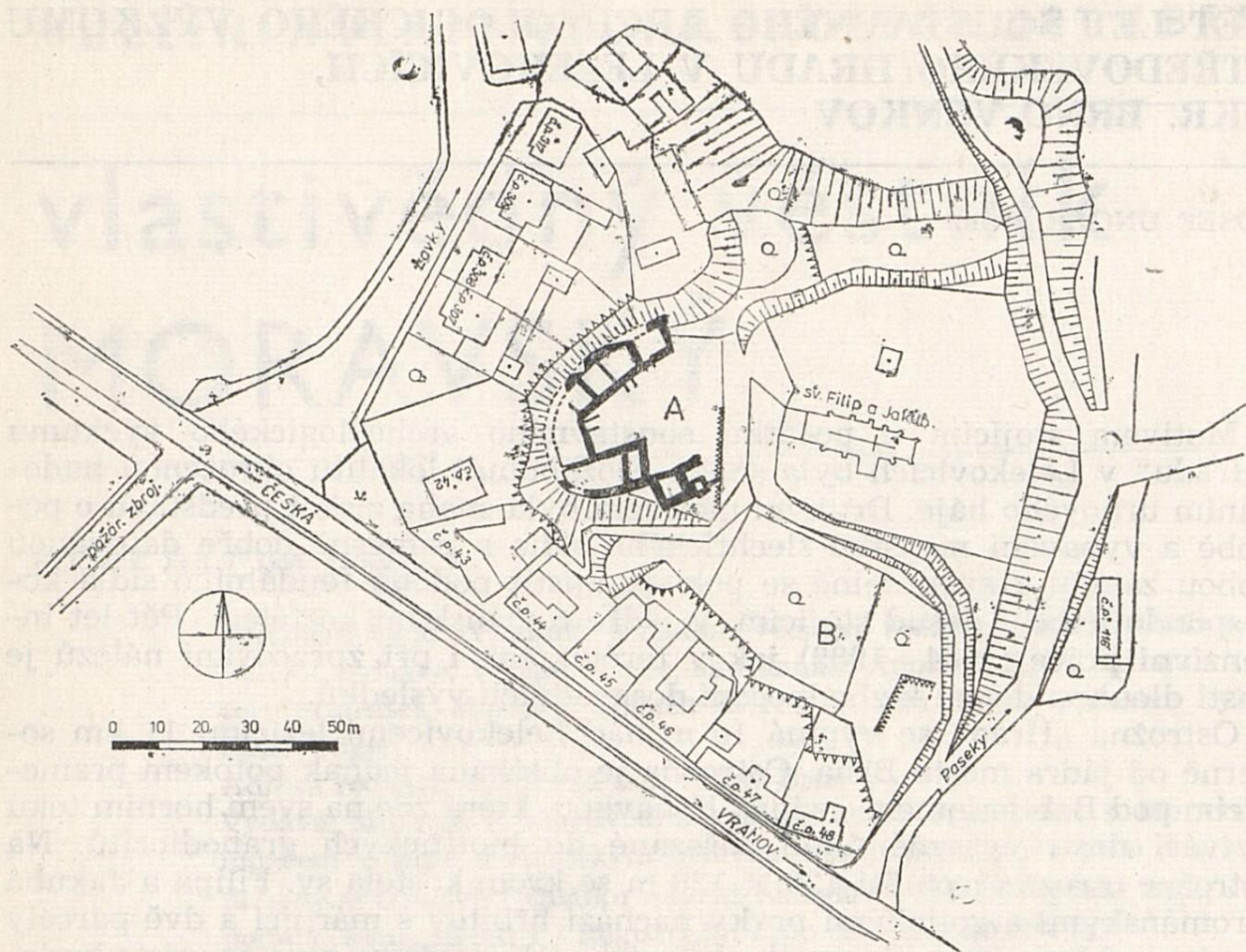
PĚT LET SOUSTAVNÉHO ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU STŘEDOVĚKÉHO HRADU V LELEKOVICÍCH, OKR. BRNO-VENKOV

JOSEF UNGER, Brno

Motivem stojícím u počátku soustavného archeologického výzkumu „Hradu“ v Lelekovicích byla snaha prozkoumat lokalitu ohroženou budováním urnového háje. Druhým motivem byla snaha získat představu o podobě a vybavení menšího šlechtického sídla s poměrně dobře datovanou dobou zániku a eventuálně se pokusit zjistit podobu feudálního sídla korespondujícího s dosud stojícím, v jádře románským kostelem. Pět let intenzivní práce (1984—1989) jak v terénu, tak i při zpracování nálezů je dosti dlouhou dobou k zhodnocení dosavadních výsledků.

Ostrožna „Hrad“ se vypíná 10 m nad Lelekovicemi ležícími 11 km severně od jádra města Brna. Ostrožna je obtékána jednak potokem pramenícím pod Babím lomem, jednak Ponávkou, která zde na svém horním toku vytváří dosti výrazné údolí zařezané do biotitických granodioritů. Na ostrožně o rozměrech asi 120×120 m se krom kostela sv. Filipa a Jakuba s románskými a gotickými prvky nachází hřbitov s márnicí a dvě parcely uvažované pro zřízení urnového háje (obr. 1). Nejdříve byla za místo budování urnového háje vyhlédnuta parcela západně od kostela o výměře 0,25 ha (obr. 1 A). Zde byl již v letech 1979 a 1980 proveden M. Culkem a dalšími brigádníky pod odborným vedením dr. B. Novotného, CSc., zjišťovací výzkum. V místech bez jakýchkoliv viditelných pozůstatků po opevněném sídle byly několika kopanými sondami zjištěny pozůstatky hradby a budov v opevněném areálu, dále pak zlomky středověké keramiky a želez. Podstatným způsobem tak byly rozšířeny dosavadní znalosti o lokalitě (Nekuda—Unger 1981, 174, obr. 128) a zároveň ověřena vhodnost dalšího rozsáhlejšího výzkumu. Podmínkou soustavného výzkumu bylo však zhotovení vrstevnicového plánu lokality v měřítku 1 : 200, čehož se z iniciativy ing. J. Culka ujala katedra geodesie FAST VUT v Brně. Po organizačním a finančním zabezpečení výzkumu Archeologickým ústavem ČSAV v Brně byly zde 6. října 1984 zahájeny výkopové práce. Dík patří panu B. Klusovi, který pro potřeby výzkumné základny dal k dispozici svůj dům. V letech 1984—1989 bylo plošně prozkoumáno 1040 m², což představuje více než $\frac{3}{4}$ areálu vnitřního hradu (obr. 2). Na základě požadavku MNV Lelekovice, který upustil od plánovaného zřízení urnového háje na parcele západně od kostela a naopak hodlá k tomuto účelu využít volnou parcelu jižně od kostela, byl roku 1989 po předchozím geofyzikálním průzkumu proveden zjišťovací výzkum i v těchto místech (obr. 1 B). V šesti sondách bylo prozkoumáno 147 m² plochy využívané ve středověku jako předhradí. V následujících řádcích se nejdříve seznámíme s výsledky výzkumu vnitřního hradu.

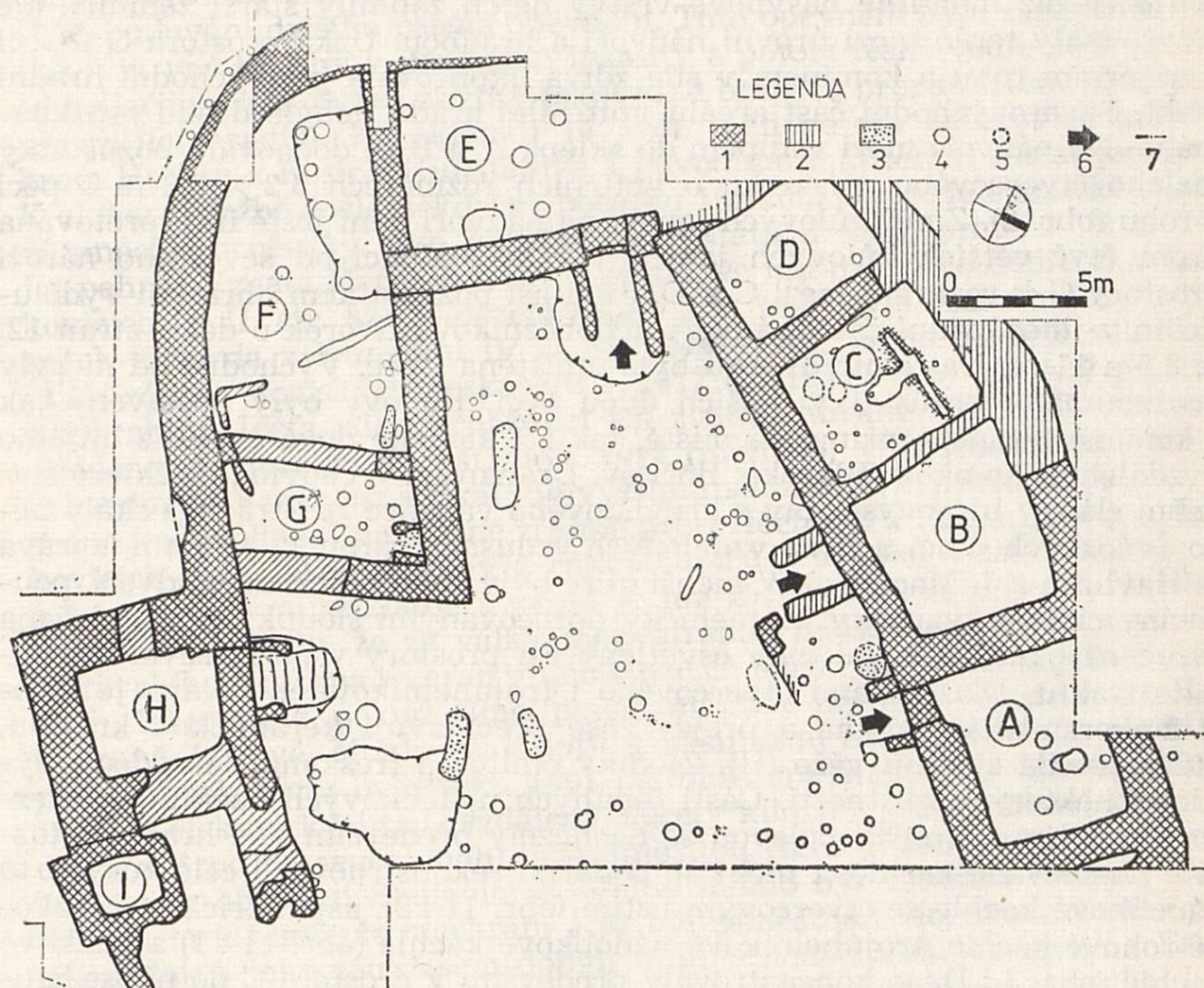
Ojedinelé zlomky keramiky i kamenné nástroje nalezené na ploše západně od kostela nasvědčují osídlení těchto míst již v pravěku. Zajímavé, ale nepřiliš četné jsou doklady mladohradištního osídlení z 11. stol. v podobě zlomků hrnců a zásobnic vyrobených z velké části z tuhového mate-

Obr. 1. Lelekovice-Hrad. Celková situace. Výzkumem zjištěné pozůstatky hradu černě. A — vnitřní hrad, B — předhradí. Kresba: D. Culková—J. Culek.

riálu. Mladohradištní kulturní vrstva se dochovala asi na dvaceti m² v jihozápadní části nádvoří, a to díky tomu, že byla převrstvena materiálem z výkopů suterénů mladšího hradu. Charakter mladohradištního osídlení není zřejmý, ale pravděpodobně se jednalo o krátkodobý příležitostný pobyt lidí, který nijak nesouvisí se stavbou pozdějšího hradu. Bohužel dosud chybí nálezy, přesněji datující počátky budování středověkého hradu. Vzhledem k tomu, že již pravděpodobně kolem poloviny 13. stol. byl na ostrožně nad vsí Lelekovice vybudován románský kostel, zdála se být pravděpodobná hypotéza, že někdy v této době zde mohlo být postaveno i sídlo feudálního majitele vsi. Dosavadní archeologický výzkum tuto hypotézu nepotvrdil. Zatím nemůžeme zodpovědně říci, kde bylo sídlo Heřmana z Lelekovic, který jako svědek stvrdil dne 21. května 1288 listinu, v níž Hartman z Holštejna věnoval majetek v dnes již zaniklé vsi Studyň oslavanskému klášteru (CDM IV, 272). Dnes se zdá, že tento šlechtic sídlil na dvoře někde mimo hradní ostrožnu a založení hradu je spojeno až s některým feudálem 14. stol. Známou osobností na Moravě byl Hereš (Heřman) z Lelekovic, který se v písemných pramenech uvádí mezi léty 1339 až 1358 (CDM VII, č. 238, str. 172, ZDO I, 560—561). Jako sudí v Olomouci a držitel poměrně značného majetku nejen v Lelekovicích a okolí, ale i východně od Brna, měl na vybudování sídla, které by reprezentovalo jeho postavení nejen zájem, ale i prostředky. Hrad sám, a to vlastně jeho polovina („... medietatem castri...“), se poprvé uvádí v písemných pramenech až roku 1358 v souvislosti s vdovou po Herešovi, Eliškou (ZDB III, 241). Archeologický výzkum zjistil, že hrad vznikl postupně přestavbami a přístavbami. K starší stavební fázi patří prokazatelně pozůstatky obdel-

nikové zemnice zahloubené do skály. Její jihovýchodní část se dobře dochovala pod zásypovými vrstvami (prostor F), ale severozápadní část byla pojata později do sklepa (E). Její délku spolehlivě určují kúlové jamky dochované v podlaže sklepa. Zemnice byla tedy 8,5 m dlouhá a 6,5 m široká. Tři kúlové jamky v ose souvisejí asi s konstrukcí střechy a jamky u stěn jsou snad pozůstatkem po kúlech podpírajících dřevěné obložení (obr. 7). Po nadzemní budově z této starší fáze zbyla kamenná substrukce vytvářející na půdorysu pravý úhel. Dochovala se v prostorách F a G a byla porušena příčkou, která je rozdělovala. Pozůstatky další zemnice nepravidelného půdorysu o rozměrech $5,5 \times 4,0$ m byly objeveny v jihovýchodní části opevněného areálu. Kúlové jamky v ose lze interpretovat jako pozůstatky po kúlech-sochách podpírajících jednoduchou sedlovou střechu. S touto nejstarší fází souvisejí jistě i některé kúlové jamky v hojném počtu prozkoumané na nádvoří. Již dnes můžeme shrnout, že v počátcích hradu byly v jihozápadní až jihovýchodní části areálu postaveny budovy, z nichž dvě měly podlahy zahloubené a jedna byla v úrovni terénu. Hlavním stavebním materiálem zde bylo dřevo. Zda již v této nejstarší fázi byl hradní areál chráněn kamennou hradbou nebo jen jednodušším opevněním, nemůžeme za současného stavu poznání doložit. Je pravděpodobné, že již

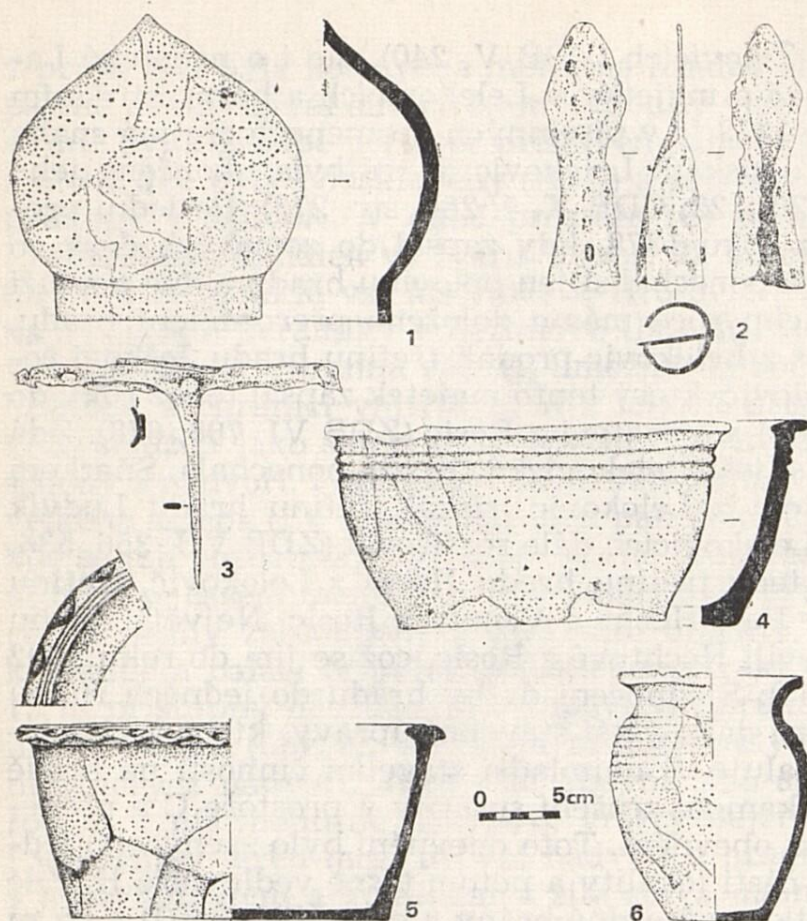
Obr. 2. Lelekovice-Hrad. Celkový plán prozkoumané plochy vnitřního hradu v letech 1984—1989. A, B, C, D — severozápadní palácový trakt, E — velký sklep, F, G — jihovýchodní trakt, H — vysunutá věž, I — brána ve vnějším opevnění. Legenda: 1 — dochované zdivo, 2 — zdivo v negativu, 3 — propálení, 4 — kúlová jamka, 5 — nejasné zahloubení, 6 — vstup, 7 — hranice výzkumu. Kresba: J. Unger—P. Opatřil.

v první fázi byla postavena mohutná hradba široká 1,6—2,0 m obklopující patrně oválný areál široký 28 m a dlouhý více než 33 m. Na severozápadní straně byl k hradbě bez spár přistavěn palácový trakt o čtyřech prostorách, z nichž dvě byly podsklepeny (A, B) a přístupny obezděnými rampovitými průkopy z nádvoří. V další prostoře (C) se našel krom kúlových jamek i zahloubený kanálek ve tvaru T (obr. 9), který nápadně připomíná sušárnu obilí ze zaniklé vsi Mstěnice u Hrotovic (Nekuda 1985, 60), nebo pece na vysoušení keramiky v Sezimově Ústí (Richter 1978). Dále vně z hradby vystupovala čtyřhranná věž (H) umožňující boční ostřelování prostoru před hradbou a chránící vnitřní hrad z lehčeji přístupné strany. Prostora pod věží, sloužící jako sklep, byla původně přístupná obezděným průkopem se schody z nádvoří. Později byl tento vstup snad v souvislosti s vybudováním velkého sklepa (E), zazděn. Hradba pak pokračovala dále k severovýchodu, kde se její pozůstatky vytrácejí patrně proto, že byly zcela zničeny. Původní hrad se časem měnil tak, že k paláci byly přistavovány další trakty, které nahradily zahloubené i nadzemní objekty. Na jihozápadní straně byl k hradbě a paláci připojen podsklepený trakt (E) o rozměrech $6,5 \times 11$ až 13 m přístupný obezděným rampovitým průkopem se zachovaným zaklenutím vstupu (obr. 8). Ve sklepe se dochovaly dva výklenky a šikmé okenní otvory z nádvoří. Jižní část opevněného areálu byla vyplněna prostorem F, v níž mohutné násypové vrstvy nejen zaplnily starší zemnici, ale i vyrovnaly terén mezi úrovní nádvoří a hradbou. Úzká prostora G s pecí v severním rohu a komínem v síle zdiva ukončovala jihovýchodní hradní trakt. Severovýchodní část areálu vnitřního hradu nebyla dosud prozkoumána. Na nádvoří mezi vstupem do sklepa A a B se dochovaly pozůstatky malého čtvercového přístavku o vnitřních rozměrech $3,2 \times 3,2$ m s pecí v rohu (obr. 2). Změř kúlových jamek na nádvoří není ještě interpretována krom čtyř větších kúlových jamek v řadě vedoucí od severního nároží prostory G k rozhraní mezi C a D. Jsou asi pozůstatkem ohrazení vydělujícího v jihozápadní části nádvoří lichoběžníkový dvorek o délce stran 12, 6, 8,5 a 11 m. Na tomto dvorku byla umístěna i pec. Východně od ní byly prozkoumány pozůstatky dalších dvou pecí. Budovy byly postaveny jak z kamene těženého přímo na místě, tak i z kamene dováženého z bližšího i vzdálenějšího okolí (Blansko, Bořitov, Dražanská vrchovina). Některé stavební články byly vysekány z krinoidového vápence ze Stránské skály nebo Švédských šancí u Brna vzdálených vzdušnou čarou 12—14 km (zpráva P. Havlíčka a J. Macouna). V menší míře byly, zvláště k osazení dveří, používány cihly a tvarovky. Kamenicky opracovanými sloupky jsou doložena sdružená okna, kterými byly osvětleny asi prostory v patře severozápadního traktu. Dlaždičkami čtvercového i trojúhelníkovitého tvaru je doložena keramická podlaha a prejzy zase představují keramickou krytinu, která tvořila střechu věže (H). Zlomky omítek s freskami dosvědčují výzdobu některých místností. Části dlouhých nádobkových kachlů se čtvercovým ústím a vnitřní polevou se nacházely především vně hradby. Rozbité nepolévané kachle, z nichž se podařilo rekonstruovat i celé kusy, a to nádobkové kachle se čtvercovým ústím (obr. 11 : 2), asymetrické nádobkové rohové kachle, trojúhelníkové nádobkové kachle (obr. 11 : 1) a baňkové kachle (obr. 3 : 1), se koncentrovaly především v prostoře C do níž se propadly asi z patra při devastaci hradu.

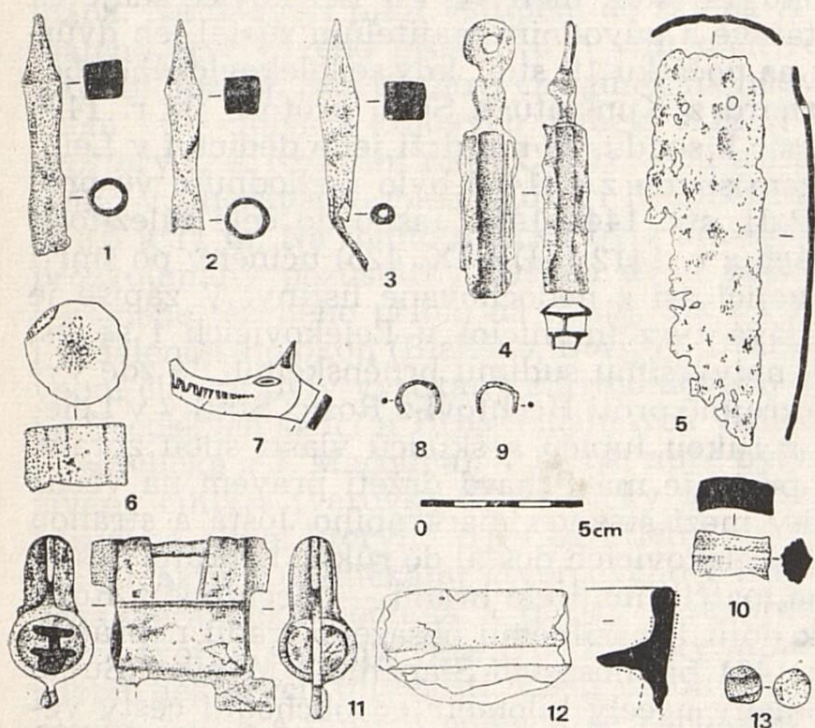
Z písemných pramenů druhé poloviny 14. stol. známe celou řadu jmen konkrétních lidí, kteří sídlili na hradě. Byli to například Vznata z Lelekovic a jeho manželka Eulálie (ZDB V, 129). Rokem 1369 začíná rozpad majetku lelekovické šlechty. Nejdříve přišli o vzdálenější majetky v Podolí,

Bedřichovicích, Vážanech a Želovicích (ZDB V, 240), ale i o nedaleké Lažany (ZDB V, 275), a později i o majetky v Lelekovicích a bezprostředním okolí (ZDB V, 480). Od roku 1373 je v písemných pramenech zřejmá snaha markraběte Jana Jindřicha o získání Lelekovic, která byla ukončena jeho smrtí roku 1375 (ZDB VI, 120, 122, CDB X, č. 260, str. 273). Poslední prodej Vznaty z Lelekovic je z roku 1378, kdy zapsal do zemských desk co měl, Kuníkovi z Rychwaldu a ponechal si jen polovinu hradu a dvě popluží (ZDB VI, 635). V následujícím roce máme doloženo přerozdělení hradu, když Mikšík, Všebor a Hereš z Lelekovic prodali třetinu hradu Ješkovi řečenému Margaretka z Rožďálovic, který tento majetek zapsal téhož roku do zemských desk Petru Hechtovi a Vznatovi z Rosic (ZDB VI, 708, 678). Zdá se, že alespoň třetinu hradu si ještě lelekovická šlechta ponechala. Sňatkem s Eulálií, vdovou po Vznatovi z Lelekovic, získal třetinu hradu Ludvík z Ubušina, který majetek v Lelekovicích dále rozšiřoval (ZDB VII, 356, 536, 583). K roku 1387 vlastnili tedy třetinu hradu Hereš z Lelekovic, třetinu Ludvík z Ubušina a třetinu Petr Hecht a Vznota z Rosic. Největší snahu o získání celého hradu projevili Hechtové z Rosic, což se jim do roku 1392 podařilo (ZDB VII, 737, 1055). Sjednání držby hradu do jedné rukou vytvořilo asi předpoklady pro další větší stavební úpravy, které archeologický výzkum postupně odhaluje. S nejmladší stavební činností na hradě souvisí výměna kachlových kamen, zrušení sušárny v prostoru C a především budování dalšího pásma opevnění. Toto opevnění bylo zachyceno jednak 4 m vně hradby v jižní části lokality a potom těsně vedle věže H. Zde se podařilo prozkoumat zbytky průjezdné brány s propadliskem (I) a na ni navazující hradbu. Na sklonku 14. stol. měli ve vsi Lelekovice majetek krom Hechtů z Rosic i Kunštátové a původním majitelům zůstal jen dvůr. K zlomu v držbě došlo někdy na počátku 15. stol., kdy se lelekovického zboží zmocnil brněnský sudí Erhard z Kunštátu a Skal, protože již r. 1407 jej pohnal Vznota Hecht z Rosic k soudu, že mu drží jeho dědictví v Lelekovicích (P II, str. 82). Nálezem soudu z r. 1409 bylo rozhodnuto ve prospěch Erharda z Kunštátu (P II, str. 144—145). Jasně do celé záležitosti vnáší zápis v zemských deskách z r. 1412 (ZDB IX, 425) učiněný po smrti markrabího Jošta, ale vycházející asi z nedochované listiny. V zápise je uvedeno, že markrabí Jošt dává tvrz (municio) v Lelekovicích i se vsí Erhardovi z Kunštátu a Skal, nejvyššímu sudímu brněnskému. Je zde vysláno i zdůvodnění namířené zřejmě proti Hechtovi z Rosic. Statky v Lelekovicích byly totiž vyrvány z rukou lupičů a škůdců vlasti silou zbraní, a to s nemalými náklady, a proto je má Erhard držeti právem na věčné časy. Zdá se tedy, že za války mezi stranou markrabího Jošta a stranou markrabího Prokopa se hrad v Lelekovicích dostal do rukou nepřátel Joštových. Přitom ale, pokud víme, patřili majitelé hradu — Hechtové z Rosic k straně Joštově. Mohlo však dojít k násilnému obsazení hradu nepřáteli, podobně jak tomu bylo roku 1401 při obsazení Šlapanic a Měnína (Šujan 1885). Lelekovický hrad, vzdálený necelý kilometr od obchodní cesty vedoucí z Brna na sever, mohl hrát důležitou roli i přímo v událostech roku 1401, kdy obsazení Šlapanic a Měnína mohlo být součástí blokády Brna. Vzhledem k tomu, že markrabí Jošt byl zaměstnán více mezinárodní politikou, tak s jeho souhlasem dobyli hrad brněnští měšťané spolu s Erhardem z Kunštátu a Skal, který za vynaložené úsilí a náklady si nechal Lelekovice věnovat. Poškozen byl však Vznota Hecht z Rosic, který se svého práva domáhal soudně.

Při válečných událostech v prvních letech 15. stol. došlo zřejmě k zničení hradu. S tím souvisí i poměrně hodně zbraní nalezených při výzkumu.

Obr. 3. Lelekovice-Hrad. Nálezy při výzkumu. 1 — baňkový kachel, 2 — radlička, 3 — hřeblo, 4, 5 — mísy, 6 — hrnec. Kresba: R. Kolářová.

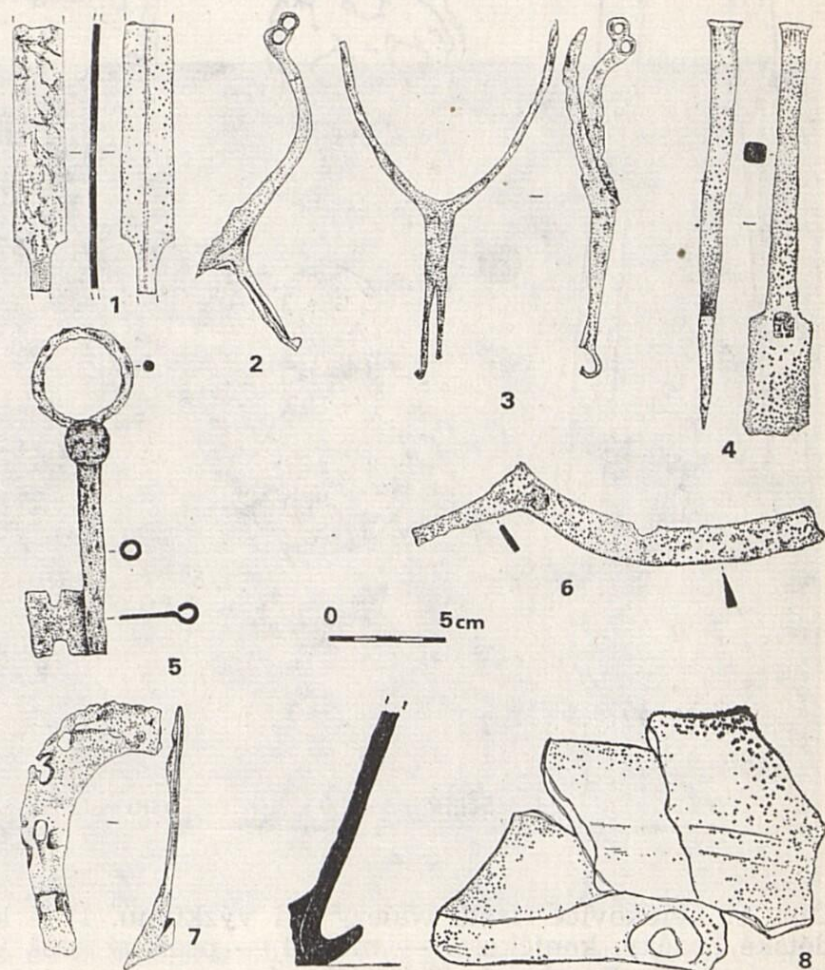

Obr. 4. Lelekovice-Hrad. Nálezy při výzkumu. 1, 2, 3 — šípky do samostřílů, 4 — zásvuvný klíč do visacího zámku, 5 — část brnění, 6 — opracovaný paroh, 7 — kostěná hlavička vlka, 8, 9 — kroužky z brnění, 10 — opracovaný paroh, 11 — visací zámek, 12 — zlomek okraje várné mísy destilačního přístroje (cucurbita), 13 — olovený projektil. Kresba: R. Kolářová.

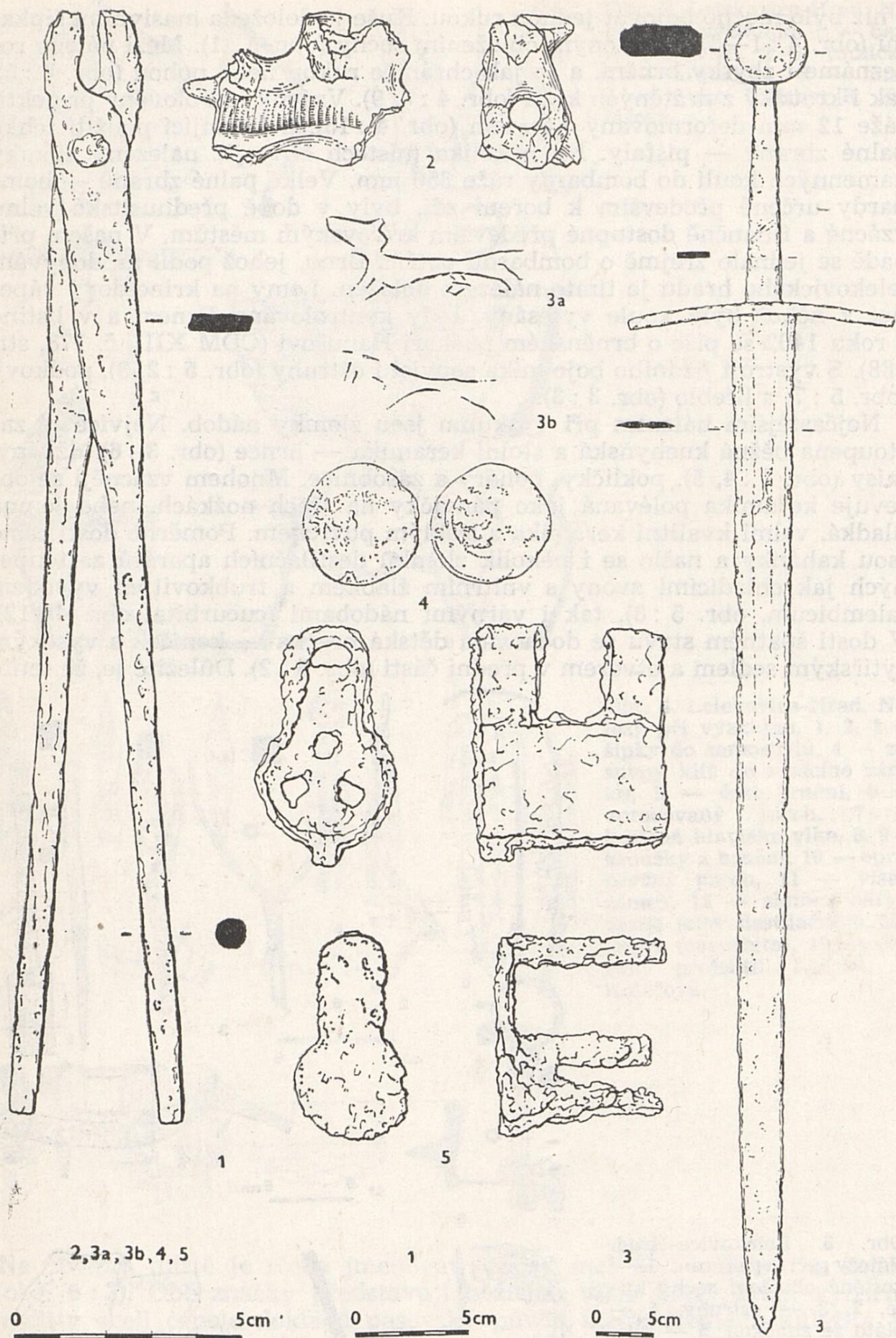
Na prvním místě je třeba jmenovat vzácný meč se značkami na čepeli (obr. 6 : 3). Obě značky představují běžícího vlka, který krom výborné kvality oceli čepele dokládá pasovský původ meče. Neméně důležité je i železné kování cepu (obr. 10), jehož použití jako zbraně dokládá především železná objímka s hroty. Takových objímek měla zbraň zřejmě více, pravděpodobně tři. Podle železného kování válce se zdá, že tlouk cepu byl poměrně subtilní a měl délku jen asi 25 cm. Mohlo se tedy jednat o zbraň,

s níž bylo možno bojovat jednou rukou. Kuše je doložena masivními šipkami (obr. 4 : 1—3) a kostěným obložením sochy (obr. 5 : 1). Mezi nálezy rozeznáme i zbytky brnění, a to jak chrániče rukou nebo nohou (obr. 4 : 5), tak i kroužky z drátěných košil (obr. 4 : 8, 9). Vzácný je i olověný projektil ráže 12 mm deformovaný nárazem (obr. 4 : 13), dokládající použití lehké palné zbraně — pištaly. Na několika místech byly již nalezeny zlomky kamenných koulí do bombardy ráže 350 mm. Velké palné zbraně — bombardy určené především k boření zdí, byly v době předhusitské velmi vzácné a finančně dostupné především královským městům. V našem případě se jednalo zřejmě o bombardu patřící Brnu, jehož podíl na dobývání lelekovického hradu je tímto nálezem doložen. Lomy na krinoidový vápěnc z něhož byly koule vytesány, byly kontrolovány Brnem a v listině z roku 1402 se píše o brněnském puškaři Hanušovi (CDM XIII, č. 178, str. 188). S výstrojí jízdního bojovníka souvisí i ostruhy (obr. 5 : 2, 3), podkovy (obr. 5 : 7) a hřeblo (obr. 3 : 3).

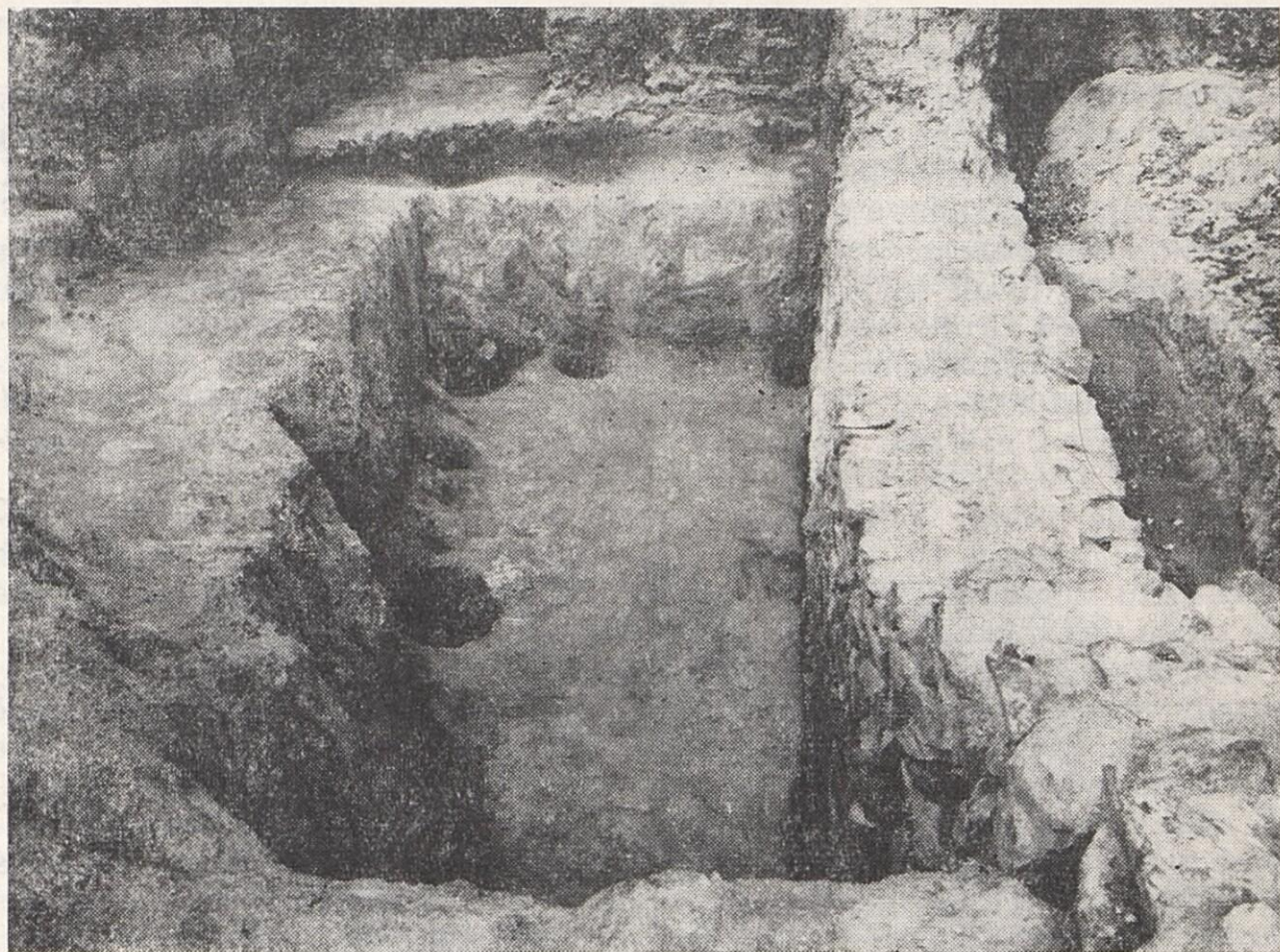
Nejčastějším nálezem při výzkumu jsou zlomky nádob. Nejvíce je zastoupena běžná kuchyňská a stolní keramika — hrnce (obr. 3 : 6), džbány, misky (obr. 3 : 4, 5), pokličky, poháry a zásobnice. Mnohem vzácněji se objevuje keramika polévaná jako pánvičky na třech nožkách, nebo jemná hladká, velmi kvalitní keramika s lesklým povrchem. Poměrně dosti časté jsou kahánky a našlo se i několik zlomků destilačních aparátů zastoupených jak chladicími zvony s vnitřním žlábkem a trubkovitým vývodem (alembicum, obr. 5 : 8), tak i várnými nádobami (cucurbita, obr. 4 : 12). V dosti špatném stavu se dochovala dětská hračka — koníček s vysokým rytířským sedlem a otvorem v přední části (obr. 6 : 2). Důležité je, že tento

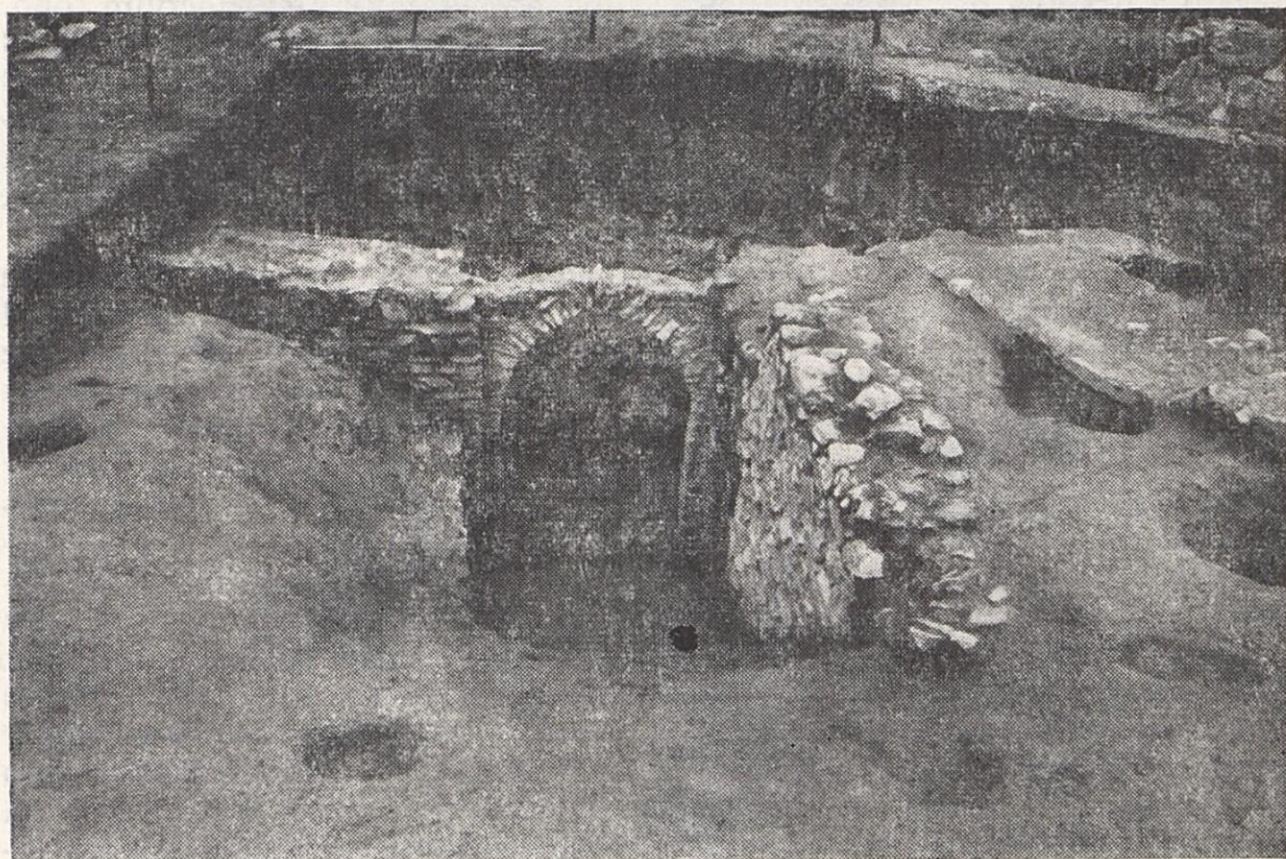
Obr. 5. Lelekovice-Hrad. Nálezy při výzkumu. 1 — kostěné obložení sochy kuše, 2, 3 — ostruhy, 4 — dýkovač se značkou, 5 — klíč, 6 — zlomek srpku, 7 — zlomek podkovy, 8 — část chladicího zvonu destilačního přístroje (alembicum). Kresba: R. Kolářová.

Obr. 6. Lelekovice-Hrad. Nálezy při výzkumu. 1 — kovářské kleště, 2 — torzo dětské hračky, koníčka, 3 — meč, 4 — pražský groš Václava IV., 5 — dvojdílný visací zámek. Kresba: L. Trávníčková.

Obr. 7. Lelekovice-Hrad. Část zemnice s kuleovými jamkami zachovaná v prostoru F od severovýchodu. Foto: M. Havelka.

Obr. 8. Lelekovice-Hrad. Vstup do sklepa E s obezděným průkopem od severovýchodu. Foto: S. Skoupý.

předmět byl nalezen pod podlahou prostory G a nepatří tedy k posledním létům života na hradě.

Z železných předmětů, krom zbraní, o nichž byla zmínka dříve, se našly sekery, radlička (obr. 3 : 2), kovářské kleště (obr. 6 : 1), dláto (obr. 5 : 4), nože, klíč (obr. 5 : 5), zlomky srpů (obr. 5 : 6), visací zámky (obr. 4 : 4, 11, 6 : 5) a celá řada zlomků ne zcela zřejmé funkce.

Pro datování archeologických nálezů jsou vždy velmi důležité mince. Na lelekovickém hradě byly dosud nalezeny dvě. Jedna na nádvoří u vstupu do sklepa E a druhá ve žluté jílovité vrstvě nad podlahou věže H (obr. 6 : 4). V obou případech se jedná o pražské groše z doby vlády krále Václava IV. Jeden z nich byl dokonce datován před rok 1400 (určil doc. dr. J. Sejbal, DrSc.), což plně potvrzuje i interpretaci nálezů a písemných pramenů.

Skleněné zlomky byly součástí nádob, především pohárů s nálitky. Několika polotovary je doloženo zhotovování kostěných nebo parohových předmětů přímo na hradě (obr. 4 : 6, 10). Velmi vzácná je kostěná destička ve tvaru vlčí hlavičky (obr. 4 : 7).

Již objev padacího mostu a příkopu na jihovýchodní straně vnitřního areálu hradu ukázal, že vstup, alespoň v nejmladší fázi, byl z míst jižně od kostela, kde dnes leží druhá volná parcela na ostrožně (obr. 1 B). V roce 1989 zde byly položeny sondy a jejich výsledkem bylo překvapivé zjištění. V jižní části parcely se našly mohutné vrstvy s uhlíky a přepálenou mazaníci a také kúlové jamky a dna mírně zahluobených objektů. Nalezená keramika datuje tyto pozůstatky osídlení do doby současné s existencí hradu. Jedná se tedy zřejmě o předhradí s úplnou nebo alespoň převažující dřevěnou, resp. dřevohlinitou zástavbou. Způsob opevnění není zatím znám. Překvapením byly zbytky budov, jejichž základy nebo suterény byly postaveny z kamene a cihel na maltu. Druhotné použití stavebního materiálu z hradu i narušení starších vrstev je neklamným svědectvím toho, že tyto budovy vznikly až po zániku hradu. Rovněž i poměrně četné zlomky loštických pohárů datují vznik tohoto objektu, jehož půdorys není dosud odkryt v úplnosti, do pokročilého 15. stol. Účel těchto budov není jednoznačný. Mohlo se jednat o hospodářský dvůr, ale jako pravděpodobnější se zdá, že máme co do činění se zbytky fary postavené v těsné blízkosti kostela, který v období pozdní gotiky prodělal důležitou přestavbu.

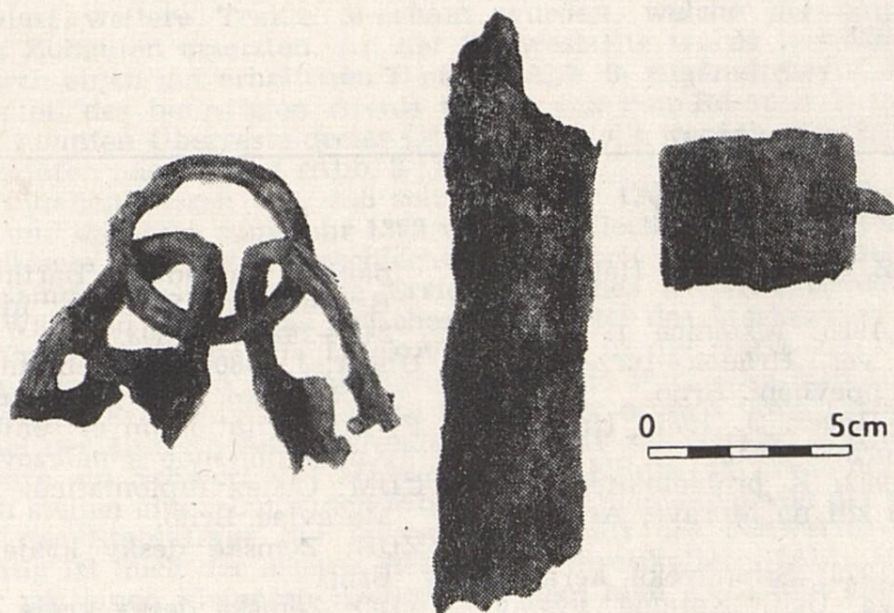
Shrňme-li dosavadní výsledky archeologického výzkumu, dospějeme k závěru, že na ostrožně spoře osídlené v pravěku a 11. stol., na níž byl kolem poloviny 13. stol. postaven kostel, si feudální majitelé Lelekovic postavili ve 14. stol. hrad. Charakteristickým rysem hradního půdorysu byla zástavba při obvodu. Jednalo se o hrad, u něhož nejdůležitějším obranným prvkem byla hradba, která jako plášť skryla všechny budovy uvnitř. Hrad patří tedy k typu s plášťovou zdí, který se ve 14. stol. na Moravě stavěl poměrně často (Plaček 1982). Aktivním prvkem obrany lelekovického hradu byla věž vystupující z hradby na zranitelném místě. Z hlediska pevnostní architektury se jednalo o prvek progresivní, u plášťových hradů na Moravě ve 14. stol. ještě nepoužívaný. V následujícím století však tímto způsobem byla vylepšována obranyschopnost celé řady hradů tohoto typu. Vzpomeňme jen Helfštýn (Gardavský 1985) nebo Brníčko (Unger 1980). Hrad měl nejen funkci sídelní a obrannou, ale i hospodářskou jako místo, kam se shromažďovaly dávky poddaných a produkty dvora, na němž hospodařili majitelé ve vlastní režii. Proto také několik sklepů, jejichž plocha 138 m² v mladší fázi umožnila dobré skladování velkého množství pokrmů i nápojů. Poloha hradu na nepřiliš výrazné ostrožně, z níž

hrad zaujal jen část, nezaručovala příliš velkou bezpečnost. Menší důraz na obranyschopnost je však rysem obecně charakterizujícím hrady stavěné za Lucemburků. Dodatečné budování druhé linie opevnění, které nejspíše spadá do devadesátých let 14. stol., souvisí nejen se scelením držby hradu v jedné rukách, ale je zřejmě i reakcí na neklidné poměry na Moravě za bojů mezi markrabaty Joštem a Prokopem. Ani vylepšení obranyschopnosti hradu však nezabránilo jeho dobytí, vyplnění a poboření v prvních letech 15. stol. Trosky hradu se staly vítaným zdrojem stavebního materiálu používaného nejen k stavbě patrně farní budovy na bývalém předhradí, ale i mnoha domů ve vsi. Proto také některé zdi byly zničeny tak, že z nich máme v lepším případě zachován negativ a v horším případě ani ten ne.

Přestože za pět let archeologického výzkumu v Lelekovicích bylo vyko-

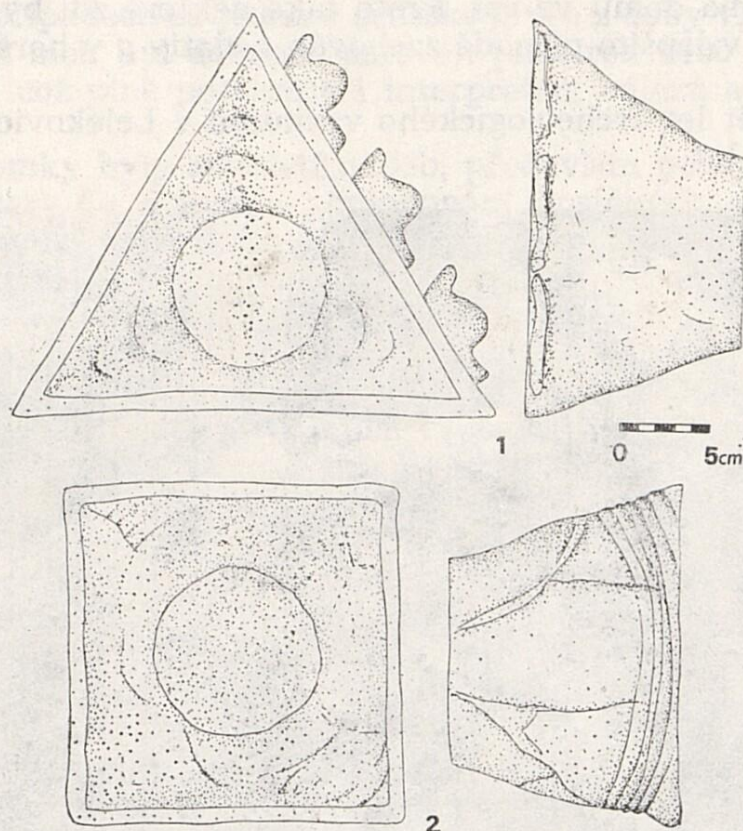

Obr. 9. Lelekovice-Hrad. Kanálek ve tvaru T v prostoru C od jihovýchodu. Foto: J. Unger.

Obr. 10. Lelekovice-Hrad. Kování cepu. Foto: J. Svoboda.

náno hodně pro poznání minulosti tamního hradu, zůstávají některé otázky nezodpovězeny. Mělo by se zjistit, jak bylo zajišťováno zásobování vodou, kudy byl původní vstup do areálu vnitřního hradu, jak byla zajištěna ochrana severovýchodní části areálu, jak vypadalo opevnění a zástavba předhradí apod. Teprve až síť prozkoumaných čtverců pokryje celou plochu vnitřního hradu a podstatnou část předhradí, pak teprve budeme moci napsat, že jsme pro poznání nejen lelekovického hradu, ale i způsobu života ve 14. stol., udělali, co bylo v našich silách.

Obr. 11. Lelekovice-Hrad. Nálezy při výzkumu. Kachle. Kresba: R. Kolářová.

LITERATURA A PRAMENY

- Gardavský, Z. 1985: Hrad Helfenštejn, Přerov.
- Nekuda, V. 1985: Msténice 1. Zaniklá středověká ves. Hrádek—tvrz—dvůr—předsunutá opevnění, Brno.
- Nekuda, V.—Unger, J. 1981: Hrádky a tvrze na Moravě, Brno.
- Plaček, M. 1982: K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě, Arch. hist. 7, 335—351.
- Richter, M. 1978: Středověká keramika ze Sezimova Ústí. Katalog výstavy. Hluboká n. Vltavou.
- Šujan, F. 1885: Passio raptorum de Slapanicz secundum Barthoss tortorem Brunensem, Sborník historický III, 245—252, 301—303.
- Unger, J. 1980: K stavebnímu vývoji hradu Brníčko, Severní Morava 39, 57—60.
- P: Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕhonné a nálezové, Brno.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, Brno.
- ZDB: Zemské desky kraje brněnského, Brno.
- ZDO: Zemské desky kraje olomouckého, Brno.

Fünf Jahre systematischer archäologischer Untersuchungen der mittelalterlichen Burg in Lelekovice, Bez. Brno-Land

Die Landzunge „Hrad“ (Burg) erhebt sich 10 m über Lelekovice. Auf dieser etwa 120×120 m großen Landzunge liegt die St.-Philipp-und-Jakob-Kirche (Abb. 1). Im Zusammenhang mit dem geplanten Bau eines Urnenhains wurden hier archäologische Untersuchungen begonnen, die bisher einen beträchtlichen Teil der Innenburg (Abb. 1 A, 2) und einen Teil der Vorburg (Abb. 1 B) freigelegt haben.

Vereinzelte Bruchstücke von Keramik und steinerne Werkzeuge auf der Fläche westlich der Kirche sprechen für eine Besiedlung dieser Stellen bereits in der Vorgeschichte. Interessant, aber nicht allzu zahlreich sind Bruchstücke von Gefäßen aus dem 11. Jahrhundert. Der Besiedlungscharakter aus dieser Zeit ist nicht offenbar, wahrscheinlich handelte es sich um einen kurzfristigen, gelegentlichen Aufenthalt von Menschen, der in keiner Weise mit dem Bau der späteren Burg in Zusammenhang stand.

Leider fehlen bisher Funde, die den Baubeginn der mittelalterlichen Burg genauer datieren. Vorläufig kann man nicht einmal mit Sicherheit sagen, wo der Sitz des Heřman von Lelekovice lag, der am 21. Mai 1288 eine Urkunde als Zeuge beglaubigte. Heute scheint es, dieser Adelige habe auf einem Hof irgendwo außerhalb der Burg-Landzunge gesiedelt und die Gründung der Burg sei erst mit irgendeinem Feudalherrn des 14. Jahrhunderts verbunden gewesen. Es konnte sich um Heřman von Lelekovice handeln, von dem Berichte aus den Jahren 1339—1358 stammen. Die Burg selbst wird zum erstenmal in Schriftquellen aus dem Jahr 1358 erwähnt.

Die archäologische Untersuchung stellte fest, daß die Burg schrittweise durch Umbauten und Zubauten entstanden ist. Zur älteren Bauphase dieser Burg gehören nachweislich Überreste eines in den Fels vertieften rechteckigen Grubenhauses, dessen südöstlicher Teil unter den Verschüttungsschichten im Raum F gut erhalten blieb. Das Grubenhaus war ursprünglich $8,5 \times 6,5$ m groß (Abb. 7). Nach den oberirdischen Gebäude dieser älteren Bauphase blieben steinerne Fundamente im Raum F und G übrig. Überreste eines weiteren $5,5 \times 4,0$ m großen Grubenhauses wurden im südöstlichen Teil des befestigten Areals entdeckt. Mit dieser ältesten Bauphase hängen gewiß auch manche Pfahlgruben zusammen, die in reicher Zahl auf dem Hof untersucht wurden. Heute kann man bereits zusammenfassen, daß in den Anfängen der Burg in deren südwestlichem und südöstlichem Areal Gebäude standen, von denen zwei eingetiefte Dielen besaßen und eines im Niveau des Geländes lag. Wahrscheinlich war schon in der ersten Bauphase eine mächtige, 1,6—2,0 m breite Mauer errichtet worden, die offenbar ein ovales, 28 m breites und mehr als 33 m langes Areal umgab. An der Nordwestseite wurde an diese Mauer ein Palast-Trakt (A—D) fugenlos angebaut. Im Raum C fand man einen T-förmigen kleinen Kanal (Abb. 9), wahrscheinlich den Überrest einer Darre. Weiter innen trat aus der Mauer ein vierkantiger Turm vor. Die Burg änderte sich schrittweise so, daß zum Palast weitere Trakte angebaut wurden, welche die eingetieften und oberirdischen Zubauten ersetzten. An der Südwestseite wurde zur Mauer und zum Palast ein durch einen gut erhaltenen Eintritt (Abb. 8) zugänglicher Keller (E) angefügt. Der Südteil des befestigten Areals wurde von den Räumen F und G gefüllt. Auf dem Hof konnten Überreste dreier Öfen festgestellt werden. Das Palast-Interieur war mit Kachelöfen ausgestattet (Abb. 3 : 1, 11 : 1—2).

Aus Schriftquellen wissen wir, daß seit dem Jahr 1369 der Besitz des Lelekovicer Adels verfiel und die Burg zum Jahr 1392 vom Geschlecht Hecht von Rosice erworben wurde. Mit diesem neuen Adelsgeschlecht hängt auch die weitere Bautätigkeit auf der Burg zusammen, vor allem die Errichtung eines weiteren Befestigungsgürtels mit Tor (I). Während des Kriegs zwischen der Partei des Markgrafen Jošt und des Markgrafen Prokop gelangte die Lelekovicer Burg in die Hand von Jošts Feinden. In den ersten Jahren des 15. Jahrhunderts wurde die Burg vom Militär der Brüner Bürger sowie des Erhard von Kunštát und Skaly erobert und vernichtet. Damit hängen die bei der Untersuchung gefundenen relativ zahlreichen Waffen zusammen. Vor allem wäre ein Schwert mit Marken an der Klinge zu erwähnen (Abb. 6 : 3). Beide Marken stellen einen laufenden Wolf vor, der abgesehen von der ausgezeichneten Qualität der Stahlklinge die Passauer Herkunft des Schwertes belegt. Nicht weniger wichtig ist auch der eiserne Belag eines Streitkolbens (Abb. 10). Es handelt sich offenbar um einen kleineren Kolben, mit dem man einhändig kämpfen konnte. Die Armbrust wird von Pfeilen (Abb. 4 : 1—3) und einer beinernen Täfelung belegt (Abb. 5 : 1). Unter den Funden befanden sich ein Arm- oder Bein-Schützer (Abb. 4 : 5) und Ringe von Panzerhemden (Abb. 4 : 8, 9). Selten ist der Fund eines bleiernen

Projektils des Kalibers 12 mm (Abb. 4 : 14). An einigen Stellen wurden bereits Bruchstücke steinerner Kugeln für eine Kanone des Kalibers 350 mm gefunden. Mit der Ausrüstung eines berittenen Kämpfers hängen Sporen (Abb. 5 : 2, 3), Hufeisen (Abb. 5 : 7) und ein Striegel (Abb. 3 : 3) zusammen. Der häufigste Fund dieser Untersuchungen waren Bruchstücke, aus denen sich manchmal ganze Gefäße rekonstruieren ließen (Abb. 3 : 4—6). Manche Bruchstücke stammen von Destillationsapparaten (Abb. 4 : 12, 5 : 8). Man fand auch ein keramisches Pferdchen, wohl ein Kinderspielzeug (Abb. 6 : 2). An eisernen Gegenständen wurden geborgen: ein Vorschäler (Abb. 3 : 2), eine Zange (Abb. 6 : 1) ein Meißel (Abb. 5 : 4), ein Schlüssel (Abb. 5 : 5), das Bruchstück eines Sichel (Abb. 5 :) und Hängeschlösser (Abb. 4 : 4, 11, 6 : 5), abgesehen von zwei Prager Groschen Václavs IV. (1378—1419). Gläserne Bruchstücke stammen von Nuppenbechern. Einige Halbfabrikate belegen die Erzeugung von Gegenständen aus Knochen und Hörnern auf der Burg (Abb. 4 : 6, 10). Selten ist ein knöchernes Plättchen in Form eines Wolfskopfes (Abb. 4 : 7).

Im Jahr 1989 wurde eine Sondierung auf der Vorburg vorgenommen (Abb. 1, B), Man fand hier mächtige Schichten mit Kohlen und überbranntem Mauerlehm, auch kleine Pfahlgruben und zwei mäßig eingetiefte Siedlungsobjekte. Die geborgene Keramik datiert diese Siedlungsüberreste in die Existenzzeit der Burg. Es geht also um eine Vorburg mit hölzerner oder holz-lehmiger Verbauung. Überraschend wirkten Gebäudereste, deren Fundamente aus Steinen und Ziegeln auf Mörtel erbaut waren. Diese Gebäude wurden erst nach dem Abkommen der Burg irgendwann im fortgeschrittenen 15. Jahrhundert gebaut. Es geht entweder um einen Wirtschaftshof oder vielleicht eher um eine Pfarre.

Trotzdem in den fünf Jahren archäologischer Untersuchungen in Lelekovice viel zur Kenntnis der Vergangenheit der dortigen Burg getan wurde, bleiben manche Fragen noch unbeantwortet und die Untersuchungen müssen beendet werden.